

Begijn Octavie Van Genechten en de kapel van het H. Aanschijn

Hugo Vanden Bossche

Omtrent 1885 liet begijn Octavie Van Genechten op het begijnhof van Turnhout een 'onbewoonbare' woning afbreken. Op de vrijgekomen grond werd, in haar opdracht en door haar betaald, van 1885 tot 1887 de kapel van het Heilig Aanschijn gebouwd. Op 11 mei 1887 werd deze bidplaats ingewijd.

In de kapel wou begijn Van Genechten een broederschap van het H. Aanschijn onderbrengen om de 'ontheiliging' (ontering) van de zondag door laksheid inzake de zondagsrust tegen te gaan. Zij liet ook onder het altaar een gekleed wassen beeld van de H. Colomba van Sens, maagd en martelares, plaatsen. Daar gaan we in Deel 2 uitvoerig op in.

Bij het schrijven van deze teksten heb ik gebruikgemaakt van de online beschikbare bevolkingsregisters en van authentieke documenten uit het archief van wijlen pastoor Gust Van Lieshout.

Deel 1: Geschiedenis van de Kapel en De Broederschap van het H. Aanschijn*

Begijn Octavie Van Genechten

Octavia Joanna Francisca Van Genechten [°23.11.1837 (bidprentje) - °25.11.1837 (geboorteakte) - †19.03.1909¹] was de dochter van Antoine Van Genechten (°15.10.1809 - †14.07.1874) en Theresia Petronilla Van der Heyden (°Eindhoven 1813 - †Turnhout 1896). Antoine stichtte in 1833 samen met J.E. Glénisson het drukkersbedrijf Glénisson-Van Genechten². In 1855 werd het bedrijf ontbonden. Daarna begon Antoine een nieuw bedrijf, de 'Établissement Antoine Van Genechten', aan 'Den Dijk' (nu de Merodelei; het gebouwencomplex Van Genechten is nu vervangen door het 'De Merodecenter').

Octavie had twee zussen:

- Maria Theresia Wilhelmina (°27.10.1836 - †13.01.1921), gehuwd op 2 oktober 1855 met Joannes Baptista Franciscus (Jean) De Somer (°04.05.1828 - †13.01.1912). Jean De Somer kwam na het overlijden van zijn schoonvader aan het hoofd van het bedrijf².

- Clementina (Clémence) Francisca Philippina (°19.03.1840 – †11.01.1926) was prefect van de 'Congregatie der Onbevleete Ontvangenis [en] van den H. Joseph', de zogenaamde 'Franse Congregatie'³. Na het overlijden van Octavie zorgde zij ervoor dat de kapel onderhouden bleef door de bewoonsters⁴ (vooral begijn Maria Dymphna Verheyen) van 'Octavie's huis' (zie verder).

*Begijnhofkrant 71 (2021) 2 – 8

Foto 1. Octavie Van Genechten en de verschillende families waar zij, haar zussen Maria Theresia (1ste rij 4de van links), en Clémence (2de rij 3de van rechts) mee verbonden waren. Foto genomen van een in-gescande foto (bezorgd door Christian Raskin) De originele foto zou (volgens de familie) genomen zijn in 1901 of 1902. Zoals Turnhoutse grootjuffrouwen draagt begijn Van Genechten een kap die eindigt op twee punten. Zij werd echter pas in 1905 als grootjuffrouw verkozen, daarvoor was ze samen met Anna Versteyleylen (†13.11.1904) raadslid (assistente) van het begijnhof. Ofwel droegen de raadsleden dezelfde kap als de grootjuffrouw ofwel werd de foto rond 1905 genomen – mogelijk bij haar benoeming tot grootjuffrouw (?).

Volgens het bevolkingsregister¹ 1866-1879 woonde Octavie Van Genechten vanaf 14 december 1874 op het begijnhof in Nr. 673 (in het bevolkingsregister aangegeven als huisnummer⁵). Zij moet al vroeger op het begijnhof gewoond hebben; Octavie werd namelijk op 37 jarige leeftijd op 30 juni 1874 geprofest. Voor haar professie woonde Octavie waarschijnlijk in het Sint-Jozefnoviciaat, vanaf 14 december 1874 verbleef ze zoals vermeld in nummer 673 en daarna in nummer 662. Daar woonde ook Joanna Anna Maria Theresia Jochems die waarschijnlijk de meid van Octavie was.

Zij verhuisden althans samen op 1 november 1887 naar nummer 666. Mogelijk kreeg deze woning 40 als huisnummer (hierop komen we later terug). In de periode 1890 – 1900 verhuisde begijn Jochems naar het nummer 37 waar ze op 18 maart 1904 overleed¹.

Ondertussen was begijn Maria Dymphna Verheyen in nummer 40 komen wonen waar ze niet alleen het huishouden deed⁶ maar volgens haar eigen schrijven ook kosteres van de kapel van het H. Aanschijn was⁴. Tussen haakjes: deze functie werd ook aan haar zuster Anna Catharina toegeschreven^{6,7} dit kan, maar niet toen Octavie van Genechten nog leefde. De zussen Anna Catharina, Theresia en Cornelia zijn pas na het overlijden van Octavie in de woning met huisnummer 40 komen wonen¹ (zie hoofdstuk 'Bediening van de kapel'). Juffrouw Van Genechten woonde tot haar overlijden in woning nummer 40 die ze –

waarschijnlijk -- op haar kosten heeft laten renoveren (zie verder). Vanaf 10 maart 1905 tot haar overlijden op 19 maart 1909 was Octavie grootjuffrouw⁶.

In het laatste kwart van de 19de eeuw wou begijn Van Genechten een kapel bouwen en een broederschap van het H. Aanschijn oprichten *‘om te beletten en te herstellen de versmadingen welke de zondaars gedurig toebrengen aan de Opperste Majesteit voornamelijk door de godslasteringen en de ontering van de zondag’*.

Kapel van het H. Aanschijn

Om de kapel te kunnen bouwen, moest een huis worden afgebroken. Daartoe had Juffrouw Van Genechten het gebouw *‘staande op het Beggijnhof, Wijk 4, nr. 666’* (links achteraan) gekozen. Meer gegevens vinden we in het ‘Kontrakt’⁸, dat pas op 18 januari 1887, toen de kapel al gebouwd was, werd ondertekend door de leden van de ‘Kommissie van de Burgerlijke Godshuizen’ van de stad en de toenmalige geestelijke overheid van het begijnhof van Turnhout.

In het ‘Kontrakt’ lezen we dat de woning met huisnummer 666 *‘ledig stond’*, dat *‘gansch des zelfs binnenwerk versleten was’*, dat *‘het slechts voor ‘waschhuis’ kon worden gebruikt’* en dat *‘het zonder groote onkosten niet kon bewoonbaar gemaakt worden’*. Volgens het contract heeft Juffrouw Van Genechten, met toestemming van de Kommissie der Godshuizen en de geestelijke overheid van het begijnhof, het huis (wijk 4 nr. 666) laten afbreken en *‘het zelve op hare eigene kosten vervangen door eene kapel, welke in het vervolg zal dienen voor het verrichten van zekere geestelijke oefeningen en diensten ten behoeve van de Begijntjes’*⁸.

In het contract staat ook dat *‘de kapel eigendom zijnde van de Godshuizen, geen geldelijke opbrengst zal opleveren ten voordele van het begijnhof’*. Om dit ‘financieel verlies’ te compenseren moest de ‘Kerk van het begijnhof’ aan de Kommissie der Godshuizen *‘de som van duizend franks betalen’*. In het contract staat een voor de begijnen belangrijke zin: *‘Mits deze som waarborgt de Kommisie der Burgerlijke Godshuizen ten eeuwigden dage aan de geestelijke Overheid van het Beggijnhof het uitsluitelijk, ongestoord en kosteloos gebruik van gezegde kapel’*⁸.

Zoals uit een op 9 augustus 1887 aan het contract toegevoegde tekst blijkt heeft de commissie van de burgerlijke godshuizen de bovenvermelde duizend Belgische frank betaald aan aannemer A. Faes-Peeters, voor het maken van een nieuwe arduinen plint aan de Begijnhofkerk. Bij deze transactie werd een overeenkomst van 1822 toegepast⁹. Dat jaar werd vastgelegd dat al de onroerende goederen van de begijnen die onder het Frans bewind werden in beslag genomen eigendom werden van de Commissie van de burgerlijke godshuizen⁶. Deze Commissie zorgde voor het beheer en het bestuur. De inkomsten moesten dienen tot onderhoud van het begijnhof en tot steun van de begijnen⁹.

In dit contract wordt geen enkele eis gesteld betreffende de bouw van de kapel. Dit was niet nodig, voor elke regelgeving kwam dit contract toch te laat; volgens een bericht in de ‘De Kempenaar’¹⁰ werd de kapel van het H. Aanschijn door de Pastoor- Deken [Joannes Baptist Van de Velde¹¹] op 11 mei 1887 reeds ingewijd.

Woning(en) met ‘huisnummer’ 666

Hier dient te worden opgemerkt dat de zogenaamde ‘huisnummers’ dikwijls veranderd werden. De woning die afgebroken werd (en waar de kapel werd gebouwd) en die waar later

de begijnen Octavie Van Genechten en Maria Dymphna Verheyen woonden, kregen respectievelijk de volgende nummers¹: wijk 4 nr. 465 en nr. 466, wijk 4 nr. 474 en nr. 473, wijk 4 nr. 666 en nr. 665, Q 573 en Q 576 (Foto 2), Q 576 en Q 576 (Foto 3), 39 en 40, 42 en 41 en de huidige huisnummers 43 en 44.

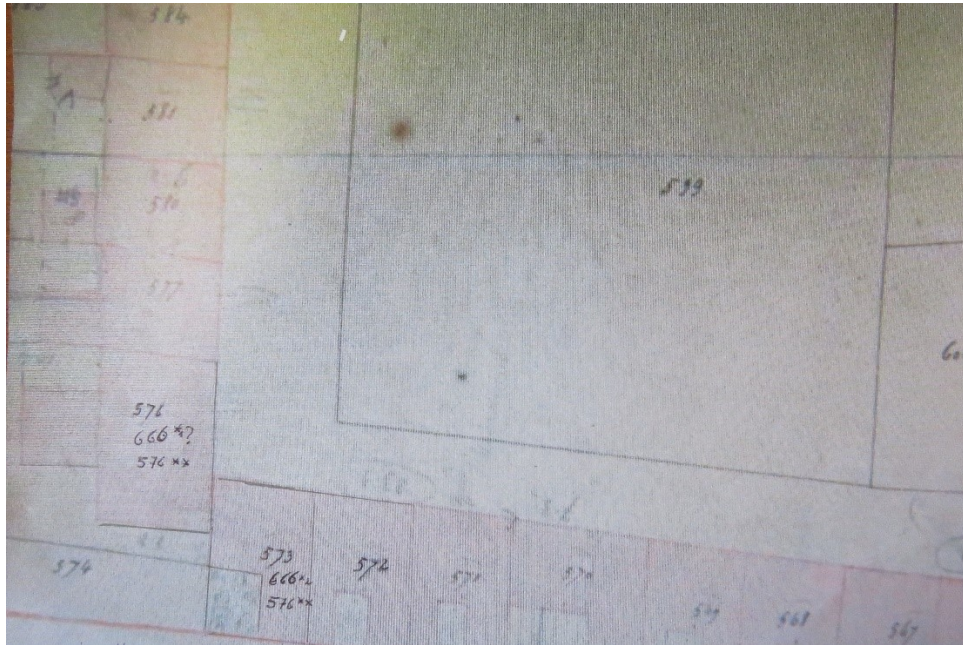

Foto 2. Deel van kadastrale kaart nr. 30 'Wijk Q genaamd Noordwest in 5 bladen. 5de blad', perceelplan Turnhout Q5, percelen 513-678, 1850, Stadsarchief Turnhout.

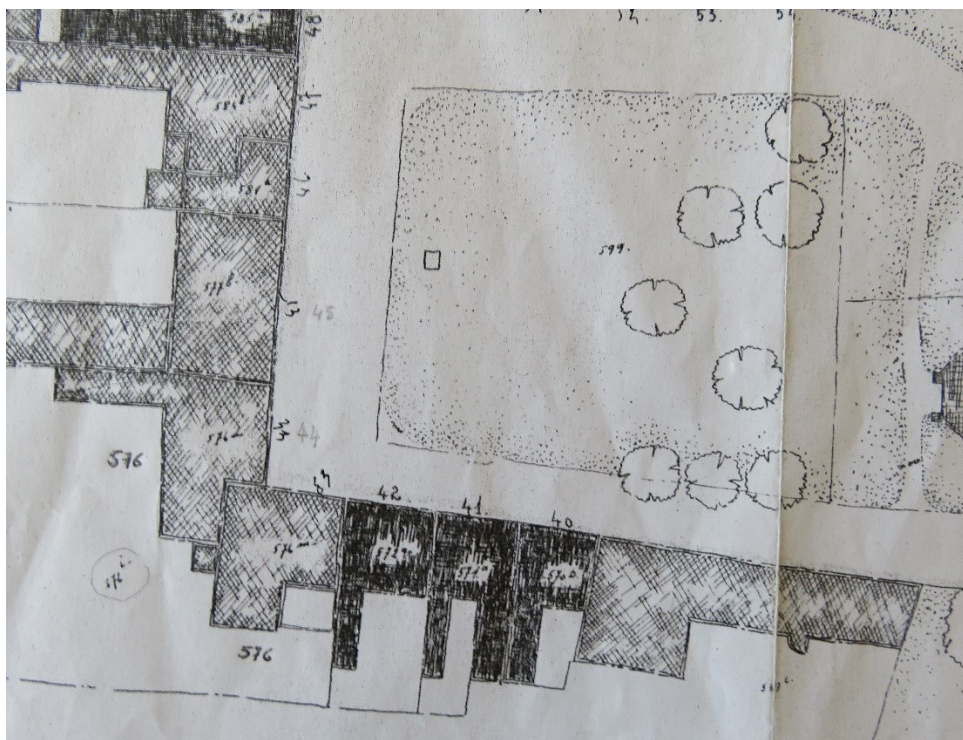

Foto 3. Deel van plan van begijnhof in Turnhout: voorstel tot klassering van woningen, Turnhout 15.09.1951, opgesteld door architect Schellekens.

Op dit plan (Foto 3) hebben de kapel en het aanpalend huis, waar vanaf 1 november 1887 juffrouw Van Genechten woonde, hetzelfde kadastrale nummer (Q 576). Misschien was dit ook zo in de periode 1881–1890?

In de woning met het 'huisnummer' 666 (wijk 4) verbleven vroeger de jongens-wezen. E.H. A.F. Verschuieren schreef in 1911: *'De jongens-wezen verbleven op het begijnhof in een huis, dat thans veranderd is in de schoone kapel van 't H. Aanschijn.'*³

De wezen verhuisden op 27 juni 1857 naar het op 28 september 1856 door koning Leopold I ingehuldigde Sint-Petrusgodshuis, waar naast de jongens ook de meisjes-wezen, de oude vrouwen en mannen -- in aparte delen van het gebouw -- verbleven³.

[Tussen het huisnummer 39 (Corpus Christianorum Bibliotheek & Kenniscentrum) en nummer 40 van het begijnhof bevindt zich nog een bakstenen muur en daar aanpalend een deel van het vroegere Sint-Petrusgodshuis (nu 'fietsenberg' voor de bewoners van het begijnhof). Als we een kadastrale kaart uit circa 1850 vergelijken met de kaart getekend door architect Schellekens (1951) dan zouden er bij de bouw van het Sint-Petrusgodshuis negen 'begijnenhuizen' afgebroken zijn].

Na de verhuis van de jongens-wezen hebben, althans volgens het bevolkingsregister¹, maar een beperkt aantal personen deze woning betrokken. De volgende personen zouden in woning nr. 666 (wijk 4) tot circa 7 februari 1887 gewoond hebben¹:

- Begijn Adriana Woestenberg (periode 1866-1879);
- Juffrouw Anna Maria Woestenberg (datum inschrijving 19.03.1868);
- Begijn Catharina Mingaars (periode 1870-1881);
- E.H. Ludovicus Schevelenbosch en zijn nicht Dymphna Jacobs (beiden zouden op 25.11.1886 ingeschreven zijn; de priester overleed op 7 februari 1887).

Op basis van deze gegevens is het moeilijk aan te nemen dat in de periode 1866 – 1887 de woning met huisnummer 666 'ledig stond, ... en dat het zonder groote onkosten niet kon bewoonbaar gemaakt worden'⁸.

Het is mogelijk dat, zoals op het door architect Schellekens in 1951 getekend plan (Foto 3), beide percelen hetzelfde kadastraal nummer (666) hadden. Als deze veronderstelling juist is dan werd het huis waar de jongens woonden mogelijk vanaf 27 juni 1857 niet meer als woonst gebruikt. Bovenvermelde personen zouden dan in het huis (huidig huisnummer 44) gewoond hebben dat voor 1 november 1887 door begijn Octavie Van Genechten werd gerenoveerd.

De renovatie waarbij alleen nog de 17de-eeuwse kern bewaard werd gebeurde waarschijnlijk tussen februari en eind oktober 1887, toen woonde er niemand in dit huis.

Beschrijving van de kapel

De neoclassicistische bakstenen kapel werd naar een ontwerp van architect -provinciaal bouwmeester Pieter Jozef Taeymans (°Oorderen 1842 - †Turnhout 1902) tussen 1885 en 1887 gebouwd (huidig adres: Begijnhof Nr. 43) (Foto's 4 en 5).

Foto 4: De neoclassicistische bakstenen kapel telt drie traveeën en twee bouwlagen, onder haaks in elkaar gewerkte pannen, zadeldaken met dakruiter op de nok.¹² Het klokje werd in januari 1884 door A.L.J. Van Aerschot en zoon in Leuven gegoten.¹³ Aan de straatzijde is de kapel afgewerkt met een twee traveeën brede puntgevel op arduinen plint. De gevelversiering bestaat uit bepleisterde en beschilderde speklagen, hoek- en negblokken, bas-reliëf (Foto 5) en een driezijdig fronton met boogfries en oculus onder een houten kroonlijst. De 'voorgevel' is voorzien van vensters met een gebogen vorm aan de bovenkant en een deur met ruitvormige tracering.¹²

Foto 5. In bas-reliëf wordt het 'Doek van Veronica' (Vera icon, Latijn: 'ware afbeelding') weergegeven⁶. Veronica van Jeruzalem, een legendarische heilige uit het apocrief evangelie van Nicodemius¹⁴, die volgens de legende met een doek het zweet en bloed van Jezus' gezicht afveegde terwijl hij zijn kruis naar Golgotha droeg. Bij het afvegen zou het gelaat van Christus op het doek zijn achtergebleven.¹⁵ Fotoverzameling pastoor Van Lieshout, Stadsarchief Turnhout (SAT).

Kapelinterieur

Foto 6. *Kapel van het Heilig Aanschijn, binnenzicht*⁶. Foto: Ludo Verhoeven

Het kapelinterieur (Foto 6) is merkwaardig: een driebeukige ruimte met vijfzijdig koorabsis en bovengalerijen in de zijbeuken. Het interieur is een bepleisterd, lichtblauw en wit beschilderd geheel, uitgevoerd in neoclassicistische stijl met pilasters, kroonlijsten, paneelwerk en marmeren lambrisering.¹⁶ Onder de altaartafel van het met koperwerk (Joseph Wilmotte, edelsmid en kopergieter, Luik, ca. 1887) versierde, marmeren (witte en roze) altaar is een kristalglazen graftombe geplaatst. Daarin bevindt zich een praalbed met een gekleed wassen beeld van de H. Colomba van Sens, dat zal worden besproken in Deel 2. De neogotische marmeren altaartafel staat op vier zuiltjes, waarboven een tweedelig koperen retabel met voorstellingen van Jezus aan het kruis, de boodschap van de aartsengel Gabriël aan Maria en de Gedaanteverandering van Onze Heer Jezus Christus.⁹ Op de tabernakeldeur staat een afbeelding van het Lam met kruis en wimpel, omringd door de vier evangelisten, uitgebeeld met hun symbolen: arend (Johannes), gevleugelde mens (Mattheus), gevleugeld rund (Lucas) en gevleugelde leeuw (Marcus). Bovenaan werd een kapelvormige expositietroon geplaatst. Het altaar wordt geflankeerd door twee engelen als wierookdragers.

Er zijn twee nisvormige zijaltaren met communiebankjes. Het altaar aan de noordkant is toegewijd aan de *Virgo Immaculata* (Onbevleete Ontvangenis van Maria) en dat aan de zuidkant aan de *Salvator Mundi* (Redder van de Wereld). Voor dit nisalbaar staat een

reliëkhouders met theca (*) in een kleine expositietroon (Foto 7). Ik had gehoopt dat het een reliëk van de H. Colomba was (zie Deel 2), maar volgens de inventaris²⁴ is het een Kruisreliëk.

Foto 7. Neo-Romaanse reliëkhouders in een verguld koperen en met edelstenen bezette expositietroon. Het theca bevat een H.-Kruisreliëk. Hoogte: 50 cm, voet: 23 cm x 23 cm (inventarisnummer: HA 063)²⁴.

Hoewel ik in de beschikbare documenten geen informatie heb gevonden over de mogelijke schenker van deze reliëkhouders en expositietroon, vermoed ik toch dat dit object via begijn Octavie Van Genechten aan het patrimonium van de kapel is toegevoegd. Maar dit is een hypothese.

(*) Theca: klein rond doosje met een glaasje aan de voorzijde, waarin kleine reliëken bewaard worden.

Foto 8. Het was de bedoeling dat de novicen vanop de galerijen de godsdienstoefeningen zouden volgen. Via deuren die nu niet meer aanwezig zijn, stonden deze galerijen, langs het huis waar Octavie Van Genechten woonde, rechtstreeks in verbinding met het Sint-Jozefnoviciaat (nu huisnummer 45). Beeld van de H. Catharina van Alexandrië, 19de eeuw.

Het totale aantal novicen dat er in de 19de eeuw woonde, heb ik niet gevonden. Van 1832 tot en met 1885 werden 32 novicen geprofest⁶ en in 1902 waren er maar 3 novicen en 34 geprofesten¹¹. Die 3 novicen werden in 1903 geprofest. Vanaf 1904 tot en met 1942 zijn er nog 26 geprofest⁷. Druk zal het op de galerijen dus niet geweest zijn.

Bediening van de kapel

Zoals hierboven al werd vermeld, was Maria Verheyen meid en kosteres. Volgens pastoor Ernestus Raeymaeckers⁴ verlangde de familie Van Genechten dat de rol van kosteres van de kapel van de ene zuster (begijn) op de andere zou overgaan als zij het huis met nr. 40¹⁷ ('aanhechting' aan de kapel) zouden blijven bewonen. Zoals al vermeld, zijn Anna Catharina (†1932), Cornelia (†1946) en Theresia (†1920) na het overlijden van Octavie Van Genechten bij Maria (†1943) komen wonen¹.

Om de functie van kosteres te bewaren en te vergoeden, heeft volgens een document van 2 november 1909⁴ juffrouw Clémence Van Genechten in naam van haar zuster Maria

(mevrouw J. De Somer–Van Genechten) en haarzelf aan de pastoor van het begijnhof 2000 BEF gegeven. *‘De interest van dit kapitaal is na aftrek van het wisselgeld bestemd voor ‘t begijntje of de zuster belast met den dienst der Kapel...’.* *‘De interest van dit kapitaal is eene bijlage der erfgenamen aan de som van vijftig franks door wijlen Octavie Van Genechten aan de kosteres der Kapel, na haar dood toegekend’.* Op bladzijde 2 van dit document vinden we een verduidelijking: *‘Het Kapitaal, op verzoek der bevoordeelde, is aangelegd in vier obligaties der Eigenaars Kas van 500 franks 4%’ [80 BEF].* *‘Deze schikkingen of bepalingen rusten tot pastorie bij de papiermeester en zijn aan de belanghebbende overhandigd’* *‘Tot getuigen*
[Handtekening van] Maria Verheyen
Kosteres der Kapel van ‘t H. Aanschijs’

Volgens een op bladzijde 1 toegevoegd tekstje was de belanghebbende ‘Zuster Maria Verheyen’⁴. Zonder aftrek van het ‘wisselgeld’ zou de kosteres voor het onderhoud van de kapel, de liturgische gewaden, de voorbereiding van de diensten,... per jaar 130 BEF (50 +80 BEF) ontvangen hebben. Bij de bepaling van deze jaarwedde heeft de familie zich waarschijnlijk gesteund op de lonen in de grafische en papier verwerkende nijverheid, die in het begin van de 20ste eeuw zeer laag waren.¹⁸

Broederschap van het H. Aanschijs

In de kapel wou begijn Van Genechten een Broederschap van het H. Aanschijs onderbrengen *‘om te beletten en te herstellen de versmadingen welke de zondaars gedurig toebrengen aan de Opperste Majesteit voornamelijk door de godslasteringen en de ontering van de zondag’*¹⁹.

In een brief in het Latijn¹⁹ (aangepaste vertaling: zie ref. 20) van 19 april 1887 van Aartsbisschop van Mechelen en Primaat van België Petrus Lambertus Goossens wordt vermeld dat de rector [pastoor] van het begijnhof te Turnhout, E.H. P.L.L. Busschots, gevraagd heeft om *‘tot het geestelijk welzijn van de gelovigen van beide geslachten, in de kerk van het H. Kruis op het begijnhof van Turnhout, ter ere van het H. Aanschijs van Onzen Heer Jezus Christus... een Broederschap ‘wettiglijk’ te mogen oprichten.’*^{19, 20} *‘Uit ganscher harte wordt dit godvruchtig en lofwaardig verlangen ingewilligd.’*

Als bestuurder van deze Broederschap wordt de pastoor van het begijnhof of zijn vervanger aangesteld. Volgens de door de aartsbisschop op 16 juli 1887 goedgekeurde statuten¹⁹ aanvaardt de pastoor of een door hem aangestelde persoon de nieuwe leden en hij schrijft hun naam in een register (nog niet gevonden). Alle gelovige mannen en vrouwen kunnen lid worden van de Broederschap. Bij hun aanvaarding ontvangen zij een afschrift van de statuten, met een bewijs van aanneming door de bestuurder ondertekend (Foto’s 9 en 10). Hoeveel leden de Broederschap telde en hoelang ze bestaan heeft, heb ik (nog) niet kunnen terugvinden. Het is wel verwonderlijk dat grootjuffrouw Van Miert de Broederschap in haar boek uit 1923²⁷ niet vermeldt.

Foto 9. Het boekje (31 p. 13 cm) van de Broederschap van het H. Aanschiijn (inventaris nr. B1860²¹) bevat de vertaling van de brief van Aartsbisschop Petrus Lambertus Goossens.

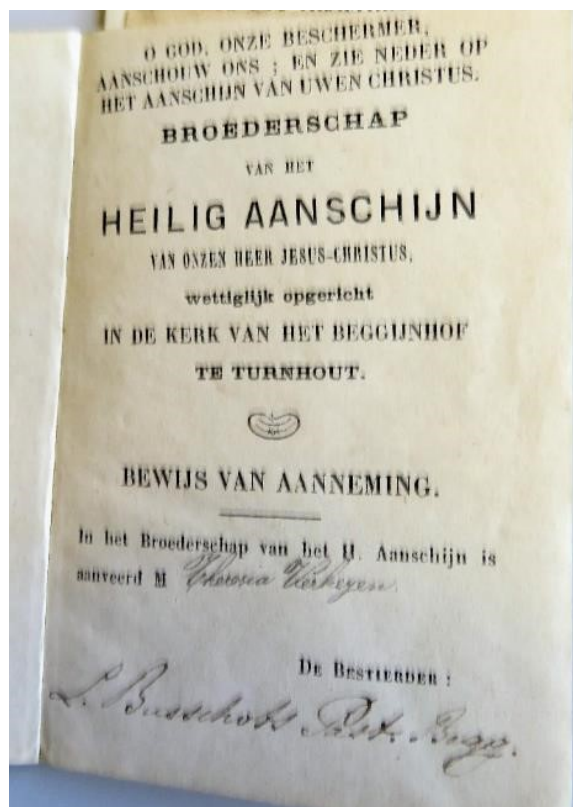

Foto 10. Bewijs dat begijn Theresia Verheyen (geproft op 8 mei 1895, †9 januari 1920) aanvaard werd als lid van de Broederschap.

In bovenvermelde brief¹⁹ geeft de aartsbisschop toelating om aan te sluiten bij de Aartsbroederschap van het H. Aanschiijn, opgericht in Tours op 25 oktober 1884. Daardoor worden de leden van de Turnhoutse Broederschap deelachtig aan de aflaten die door paus Leo XIII (9 december 1884) aan de Aartsbroederschap vergund zijn²⁰. De aansluiting bij de Aartsbroederschap werd bevestigd in een brief van Abbé P. Janvier²².

Juffrouw Van Genechten correspondeerde met Antoine (Antonio) Brugidou, een Franse dominicaan, directeur van het '*Bureau de l'œuvre adoration réparatrice des nations catholiques représentées à Rome*' (zie ook Deel 2). Uit een brief van 12 januari 18(?)⁶²³ kan worden afgeleid dat Van Genechten en haar '*deux compagnes [vriendinnen], Mesdames Ruelens et Van Den Haute*' lid waren van de Vereniging van de Aanbidding van het H. Aanschiijn ('*Adoration réparatrice des nations catholiques*'). In de brief van Brugidou vinden we een lijst van aan de vereniging gelieerde objecten die Van Genechten heeft besteld en die door het kantoor in Rome werden verstuurd. Zo heeft ze onder meer zes dozijn kruisjes besteld, waarschijnlijk kruisjes met een kleine afbeelding van het H. Aanschiijn. In de statuten²⁰ wordt de leden gevraagd deze kruisjes te dragen. Daarnaast stonden twaalf gebedenboekjes en ook twee 'grote en authentieke' (?) afbeeldingen van het H. Aanschiijn op haar bestellijstje. Mogelijk werd één van die afbeeldingen verwerkt in het op Foto 11 getoonde doek (zo'n afbeelding kostte 'slechts' 1 frank).

Foto 11. Op de linkermuur (zuidkant) hangt een afbeelding van het H. Aanschijn Vera Effigies [afbeelding van 'het ware gezicht' van Christus]: doek (fluweel en zijde) met de tekst: 'Verwerp mij niet van uw aanschijn' en een verzegelde ets (inventarisnummer: H.A. 057)²⁴.

Maandelijks vergadering

Naast de dagelijkse gebeden worden de leden uitgenodigd om op de eerste vrijdag van elke maand, een halfuur voordat het Lof in de H. Kruiskerk begint, in de kapel te vergaderen. In de kapel worden onder meer de volgende gebeden voorgelezen: de litanie van het H. Aanschijn, een 'akt van eerboet' en psalm 50²⁰. In verband met de vergaderingen in de kapel

moet wel worden vermeld dat aartsbisschop Goossens pas op 24 maart 1899 de toelating geeft om de zetel van de broederschap over te brengen van de H. Kruiskerk naar de kapel²⁰.

Liturgische vieringen

Volgens een brief van vicaris-generaal Bogaerts (Mechelen, 25 oktober 1889) was het lezen (zingen?) van het ochtendgebed (lauden) en avondgebed (vesperofficie) vanaf 25 oktober 1889 toegelaten. Tijdens de zes hoogdagen moesten deze officiegebeden in de kerk plaatsvinden²⁵. In een brief van 29 september 1899²⁶ geeft aartsbisschop Petrus Lambertus Goossens de toelating om het Allerheiligste Sacrament in de kapel te bewaren. Wekelijks mag de monstrans met de geconsacreerde hostie van 8 tot 13 uur ter aanbidding worden getoond. Volgens grootjuffrouw A.J. van Miert startte de wekelijkse aanbidding op donderdag 26 oktober 1899.²⁷ Behalve op 'witten donderdag', want dan is er dag en nacht aanbidding in de kerk, wordt iedereen elke donderdag uitgenodigd om deel te nemen aan deze aanbidding (Foto 12).

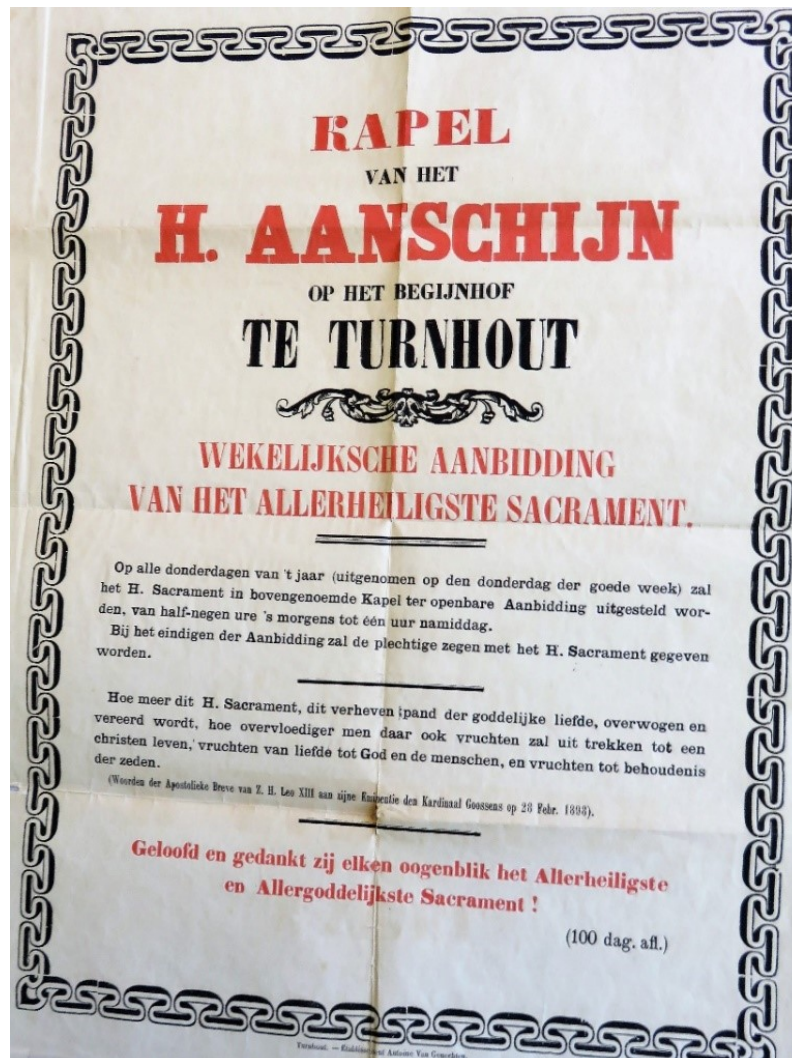

Foto 12. 'Ofschoon eenieder wordt uitgenodigd om te komen aanbidden, zo zijn toch altijd vier begijntjes aanwezig die elkaar om het uur afwisselen'²⁷. Affiche uit de nalatenschap van pastoor Van Lieshout.

De aanvraag om in de bidkapel de H. Mis te mogen vieren, moet verwarrend geweest zijn. In een niet-officieel document (26 april 1887) wordt de toelating gegeven om in de kapel van het H. Aanschijn de Mis op te dragen.²⁸ In een briefje van het aartsbisdom wordt aan de pastoor van het begijnhof gevraagd wat moet worden goedgekeurd: moet men toelating geven om één mis per maand of op een bepaalde dag of op een bepaalde feestdag te celebreren?²⁸ Finaal wordt door de aartsbisschop op 30 november 1894 aan een brief van 25 september toegevoegd dat er elke dag een mis mag worden opgedragen behalve met Kerstmis, Pasen en O.-L.-V.-Tenhemelopneming²⁸.

Voor het Lof moest toelating worden gevraagd. Zo krijgt pastoor Raeymaeckers op 10 oktober 1908 uitzonderlijk de toelating om op het einde van de jaarlijkse retraite het 'benedictielof' te zingen²⁹.

Voor het Lof en de Mis zullen de begijnen bijna altijd gebruikgemaakt hebben van hun H. Kruiskerk. Volgens pastoor Emmannuel Frickel werd de kapel *'in de goede oude tijd, wanneer het begijnhof nog veel begijntjes telde, gebruikt voor geestelijke oefeningen en heilige bidstonden der begijntjes'*³⁰. Op dit ogenblik wordt de kapel nog weinig gebruikt. Maar elke vrijdag van 11.30 tot 12.00 uur is er nog steeds de aanbidding van het Heilig Sacrament.

Literatuur en noten zie pagina 27.

Deel 2: Relikwie en het wassen beeld van de H. Colomba van Sens*

Begijn Octavie Van Genechten gaf niet alleen de opdracht om op haar kosten de kapel van het Heilig Aanschijn te bouwen zij liet ook onder het altaar een 'graftombe' met een prachtig gekleed wassen beeld van de H. Colomba van Sens plaatsen. Wie was deze jonge maagd - martelares? Waar heeft begijn Octavie een relikwie gevonden? Waar heeft ze het 'wassenbeeld' laten maken of restaureren? Hoe is de H. Colomba op het begijnhof van Turnhout terecht gekomen? Is Colomba de patroonheilige van de kapel? Gebruikmakend van documenten uit het archief van wijlen pastoor Van Lieshout¹ heb ik getracht een paar van deze vragen te beantwoorden.

Als ik de kapel van het H. Aanschijn binnenkom zie ik niet de godslamp (olielampje) die er mij moet op wijzen dat het Heilig Sacrament nog steeds in het tabernakel aanwezig is, maar wel onder het altaar een rijkelijk aangeklede jonge dame liggend op een prachtig praalbed in een kristalglazen 'graftombe' (sarcofaag).

Het wassenbeeld van de H.-Colomba dat nu circa 140 jaar aanwezig is op het Turnhoutse begijnhof, is voor zover ik heb kunnen nagaan, vrij zeldzaam.

Wie was deze jonge dame en waar heeft juffrouw Octavie Van Genechten dit beeld en tombe gevonden?

Foto 1. 'Graftombe' met het beeld van de H. Colomba van Sens. Foto Ludo Verhoeven

Wie was Colomba (Columba, Colombe) van Sens?

Zoals bij veel heiligen uit de eerste eeuwen na Christus is er van Colomba van Sens geen betrouwbare biografie. Legendes daarentegen zijn overvloedig aanwezig, een korte samenvatting hiervan vind je hieronder.

*Begijnhofkrant 72 (2021) 2 –

Een uitgebreid verhaal is te vinden in een (online) boek uit 1852².

Volgens een populaire christelijke legende³ behoorde Colomba (als geboortjaar wordt meestal 258 vermeld) tot een invloedrijke 'koninklijke' Romeinse familie uit Aragon (nu een autonome regio in Spanje). Een aantal familieleden waren belangrijke personen in het Romeinse keizerrijk. Deze familie vereerde de Romeinse goden en was zeker geen sympathisant van de volgelingen van Jezus. Colomba moet, deze toen nog relatief nieuwe religie gekend hebben. Het christelijk geloof zou al in de eerste eeuw door de apostel Jacobus de Meerdere naar Galicië (Spanje) gebracht zijn, waar de kleine christengemeenschap zwaar vervolgd werd².

Uit schrik dat ze bij de Romeinse overheid zou aangegeven worden vluchtte ze op 16-jarige leeftijd samen met een kleine groep getrouwen naar Vienne (in het zuidoosten van Frankrijk) waar ze het christendom echt zou ontdekt hebben en waar ze gedoopt werd². Daarna vervolgde ze haar reis naar het ca 400 km verder gelegen Sens aan de Yonne (nu regio Bourgogne - France-Comté) waar ze samen met haar reisgenoten in 274 bij een bloeiende gemeenschap van christenen aansloot. In deze Gallische stad werd in 240 het bisdom Sens gesticht⁴ of opnieuw gesticht (volgens de legende zou dit al in de eerste eeuw gesticht zijn⁴). Sens was dus toen voor Colomba en haar getrouwen een veiliger toevluchthaven. Dit zal snel veranderen.

In 274 heroverde de soldatenkeizer Lucius Domitius Aurelianus (keizer van 270 t.e.m. 275) het Gallische rijk. In 272 had hij al het koninkrijk Palmyra (Palmyreense Rijk) heroverd. Hij herstelde zo de eenheid binnen het Romeinse keizerrijk vandaar dat hij zich de titel *Restitutor Orbis* [hersteller van de wereld] toeëigende^{5,6}.

Aurelianus is bij Rome-reizigers wellicht bekend wegens de *Mura Aureliane*. Deze 20 km. lange muur liet hij als keizer bouwen ter bescherming van Rome tegen de invallen van de Alemannen (een verbond van Germaanse volkeren).

Aurelianus wilde de Romeinse cultus herstellen. Hij herintroduceerde en hervormde de eeuwenoude zonnecultus (*Sol invictus*, "onoverwonnen Zon") in het Romeinse keizerrijk, met vervolging van de Christenen tot gevolg⁷, de christenvolging waarvoor Colomba Spanje was ontvlucht⁸.

In Gallië was Sens de hoofdstad van de Romeinse provincie *Maxima Senonia*⁹. Het is dus mogelijk dat, zoals vermeld in een aantal legendes, Aurelianus in 274 in Sens verbleef. Toen hij vernam dat een tot het christendom bekeerde Spaanse prinses – waarvan hij wist dat ze tot een koninklijke Romeinse familie behoorde -- in Sens woonde riep hij haar en het groepje dat samen met haar uit 'Spanje' vluchtte bij zich¹⁰. Deze laatsten werden, na weigering van hun geloof af te zweren, in het bijzijn van Colomba gemarteld en gedood². Aurelianus dacht dat hij na dit bloedbad Colomba gemakkelijk zou kunnen overtuigen om terug te keren naar het geloof van haar familie. Wanneer zij na een lang gesprek en het aanbod om met zijn zoon te trouwen³ weigerde haar geloof af te zweren werd zij nog niet gedood. De keizer hoopte dat, door haar te vernederen zij toch nog van gedacht zou veranderen. Hij beval haar nabij het amfitheater in het kwartier van de prostituees (bordeel) op te sluiten^{10, 11}. Voor een christenvrouw, die bovendien maagd wilde blijven, wel het afschuwelijkste wat denkbaar was⁸. Maar er kwam een uit het amfitheater gevluchte berin, die zich opwierp als haar persoonlijke lijfwacht (foto 2), en er was geen man die haar ook maar in de verte durfde te benaderen⁸.

De keizer wist dit blijkbaar niet, toen hij dacht dat ze na de beproeving in het bordeel wel zou toegeven haar God te verlaten stuurde hij soldaten om haar bij hem te brengen, maar toen deze de berin zagen vluchtten ze. Als Aurelianus dit hoorde beval hij de gevangenis in

brand te steken en zo berin en Colomba te doden. Volgens een van de legendes wierp de berin zich op de vlammen, waarop ze doofden⁸. Volgens een andere legende zond God een hevige regenbui zodat de houtstapel niet kon aangestoken worden^{2,11}. De keizer zette haar onder druk om hem het geheim van deze wonderen te verklaren, hij dacht dat het toverij was, maar Colomba antwoordde dat het de veruitwendigingen waren van de goedheid en kracht van haar God¹¹.

Foto 2. In de Sint-Columbakerk in Deerlijk staat een gipsen beeld dat Colomba toont in mooie gewaden met een zwaard, en een beer aan haar voeten¹².

Toen was het genoeg geweest, Aurelianus beval haar op 31 december 274 buiten de stad (in Saint-Denis-lès-Sens) aan de fontein van Azon (tussen de dorpen Saint-Clément et Saint - Denis²) te onthoofden en haar lichaam aan de wilde dieren te geven.

Maar de wonderen stopten niet; Aubertus een blinde Romeinse generaal vroeg om hem naar de martelares te brengen waar hij bloed van haar in zijn ogen wreef en onmiddellijk terug kon zien¹¹. Uit dankbaarheid liet hij het lichaam begraven. Later werd de 'graftombe' overgebracht naar de in 620 door de Frankische koning, Clotaire II, 'roi de France' gestichte en aan haar toegewijde benedictijner abdij 'Sainte-Colombe-lès-Sens'¹¹. In deze abdij verbleven o.a. van 1163 t.e.m. 1165 paus Alexander III die in conflict kwam met Frederick I Barbarossa (er waren in die periode minimum 3 tegenpausen) en van 1165 t.e.m. 1170 aartsbisschop van Canterbury ('problemen' met Hendrik II koning van Engeland)⁷.

De H. Colomba wordt aanroepen tegen oogziekten (o.a. in Deerlijk) en haar voorspraak wordt ingeroepen voor regen.

Waar werd (wordt) de H. Colomba vereerd?

Op 31 december (haar feestdag) werd/wordt de H. Colomba gevierd in landen (vooral Frankrijk), dorpen en steden, abdijen en kerken die haar als patrones hebben verkozen². In de middeleeuwen waren er op het grondgebied van het huidige Frankrijk ca. 42 gemeenten die de H. Colomba als patrones hadden². Vijf kathedralen en vijf abdijen zijn/waren toegewijd aan de heilige Colomba, maagd - martelares. Daarnaast is er in Sens in de eerste van de grote gotische kathedralen (±1140), zoals ook in de kathedraal van Bourges (13de eeuw) een kapel toegewijd aan de H. Colomba². En in Saint-Denis les Sens werd in

1874 (exact zestien eeuwen na Colomba's dood) de neogotische kapel 'Ste. Colombe les Sens' gewijd¹³.

Foto 3. Op 28 juli 1971 werden de relieken van de H. Colomba van de schatkamer van de kathedraal in Sens naar de crypte van de kapel in Saint-Denis les Sens gebracht¹⁴. De relieken bevinden zich nu nog steeds in deze crypte (zie foto 5). De restauratie van de originele tombe was in 1971 nog niet klaar vandaar dat op deze foto Colomba in een voorlopige tombe wordt getoond. Bovenop de tombe staat een reliekhouders die mogelijk beenderen van de maagd – martelares bevat. Bron: <http://www.histoire-sens-senonais-yonne.com>

In de huidige lijst van de Franse gemeenten worden er nu nog zeven 'sainte Colombe' gemeenten vermeld.

Buiten Frankrijk is deze heilige minder bekend. Hoewel, in **Keulen**¹⁵ werd in 980 een Romaanse kerk toegewijd aan St. Kolumba van Sens gebouwd, deze werd later verbouwd tot de grootste parochiekerk van Keulen. Toen Keulen in 1943 werd gebombardeerd, werd de laatgotische kerk bijna volledig verwoest. Vanaf 1947 werd op de ruïnes een St. Kolumbakapel gebouwd die in de volksmond "Madonna in den Trümmern" (Madonna in het puin) wordt genoemd¹⁶. De Kolumbakapel werd in 2007 als gebedshuis opgenomen in het nieuwe gebouw van het aartsbisschoppelijk Kolumba kunstmuseum in de Kolumbastrasse. De toekomst van de naam Kolumba is in Keulen verzekerd of men daarbij nog aan de maagd – martelares denkt (?).

Zoals we verder zullen zien heeft begijn Octavie Van Genechten de in deel 1 al genoemde Franse dominicaan Antoine Brugidou gevraagd naar een relik en/of beeld van de H. Colomba in Rome te zoeken. Dit is verwonderlijk; Italië was niet het land waar veel relieken van Colomba van Sens te vinden waren.

In **Rimini (Italië)** was de vroegere kathedraal in 1145 toegewijd aan de H. Colomba van Sens¹⁷. In een door Abbé Brullée op basis van documenten, opgestelde lijst 'Translation du Corps de Sainte Colombe'² heeft de bisschop van Rimini bij zijn bezoek aan Sens - kathedraal en /of abdij 'Sainte-Colombe-lès-Sens' - in 1571 een relik dat een rib van 'Sainte Colombe' bevatte, gekregen. Bij een bezoek in 1581 zou hij nog een fragment van de relieken

gevraagd hebben. Hij meldt ook dat er mogelijk al in 859 een relikwijn naar Rimini werd gebracht².

Van een overbrenging van een deel van de relikwiens naar Rimini¹⁷ tijdens de religieuze oorlogen tussen de hugenoten (calvinisten) en de roomsen (1562 tot 1598) heeft Brullée blijkbaar niets gevonden.

De hugenoten hebben in 1567^{2, 19} de buiten Sens gelegen abdij verwoest [geschatte schade: 200.000 livres (Franse munteenheid)]. Sens, waar toen de relikwiens zich bevonden hebben de hugenoten niet kunnen innemen². Deze aanval was waarschijnlijk een vergelding voor de 80 hugenoten die er in 1562 werden vermoord en voor hun 30 huizen die in brand werden gestoken¹⁹.

Bij de plunderingen en brandstichtingen van de abdij in 1667 zouden de monniken de relikwiens verhuisd hebben - niet naar Rimini - maar naar het klooster van de Celestines in Sens².

Naast - of in de plaats van - Rimini werd beweerd dat de relikwiens inclusief het skelet in de kathedraal van Bari zijn. Volgens *Siegbert Mattheis*¹⁸ werden op vraag van paus Pius XI in 1938 de relikwiens samengebracht (deze van Rimini en andere plaatsen?) en naar Bari gebracht.

Schirone en Milella²⁰ vertellen in 2019 een ander verhaal:

volgelingen van St. Vincentius a Paulo die in de 18de eeuw op de vlucht waren voor de hugenoten ('Camisards' uit het 'Massif central'), hebben de beenderen van Colomba van Frankrijk via Napels naar Bari gebracht. Hoe ook, in Bari werden beenderen samengevoegd en omwikkeld met 'papier mâché'. Met dezelfde 'papierdeeg' heeft men de heilige terug een gezicht en lichaam gegeven. Met een zijden kleed werd het in een relikwieschrijn geplaatst dat zich nu nog in de crypte van de kathedraal bevindt.

Foto 4. Het 'relikwieschrijn' in de crypte van de kathedraal van Bari (Piazza dell' Odegitria). Foto Patrick O'Boyle.

Bij een onderzoek in 2005 heeft men echter vastgesteld dat het hoofd en ruggengraat nog met elkaar verbonden zijn en er geen enkele aanduiding is dat een onthoofding heeft plaats gehad²⁰. Dus heeft men in Bari geen relikwijn van de H. Colomba. Ten andere, een groot deel van de relikwiens van de heilige bevinden zich nog steeds in een prachtig relikwieschrijn in de crypte van de 'Chapelle de Sainte - Colombe lès Sens' in Saint-Denis lès Sens (foto 5). Nog

elke jaar is er in juli een bedevaart waarbij het relikw wordt meegedragen. De bedevaart vertrekt aan de fontein van Azon (zie boven) en eindigt in de kapel waar een H. Mis wordt opgedragen²¹.

Foto 5. In de crypte van de 'Chapelle de Sainte - Colombe les Sens 'staat een schrijn met de relikw van de H. Colomba. In een miniatuur van een Byzantijnse kerk is een kistje uit de 8ste of 12de eeuw dat beenderen van de H. Colomba bevat. Bron: Pèlerinage à Sainte - Colombe²¹

In **België** zijn er drie gemeenten waar de Heilige Columba van Sens wordt/werd vereerd: in **Deerlijk** (West-Vlaanderen) vinden we de enige kerk en parochie in Vlaanderen die aan Columba zijn gewijd. In de Sint-Columbakerk staat een gipsen beeld dat Columba toont in mooie gewaden met een zwaard en een beer aan haar voeten¹² (Foto 2). Belangrijker is een zestiende-eeuws houten en gepolychromeerde retabel dat in tien taferelen het leven en de marteldood door onthoofding van de heilige Columba van Sens verbeeldt²². Het retabel, werd vermoedelijk rond 1535 in een Kortrijks atelier gemaakt in opdracht van Jan de Costere, heer van Deerlijk. Het stond oorspronkelijk in de (inmiddels afgebroken) Sint-Columbakapel, een bedevaartsoord dat tegen de kerk was aangebouwd²².

De enige andere Belgische parochie die toegewijd is aan 'Sainte Colombe' van Sens is in **Soulme**²³, een van de tien dorpjes (deelgemeenten) van de gemeente Doische (provincie Namen) dicht bij de Franse grens. In de zuidelijke zijbeuk van de kerk bevindt zich het altaar van de patroonheilige, de maagd - martelares is voorgesteld in mooie gewaden met een (wat groot uitgevallen) zwaard in de hand. Naast dit processiebeeld bezit de kerk een kleine relikwie die bewaard wordt in een mooie monstrans²³.

Op het begijnhof van **Turnhout** is er niet alleen een relikwie maar ook een 'wassenbeeld' van de H. Columba van Sens.

Relikwie en 'wassenbeeld' van de H. Colomba van Sens (patroonheilige van de kapel?) in het Turnhouts begijnhof

Relikwie

Uit een brief²⁴ (12 november 1886) gestuurd door de Franse dominicaan Antoine (Antonio) Brugidou (zie ook deel 1) naar 'Très honorée Madame', kan afgeleid worden dat begijn Octavie Van Genechten in 1886 voor de toen nog in opbouw zijnde kapel van het H. Aanschijs een belangrijke relikwie – bloed, een volledig lichaam --van de H. Colomba van Sens zocht.

De dominicaan schrijft dat hij een belangrijk deel van een van de ledematen gevonden heeft maar dat er geen bloed bij is en dat volgens de kardinaal-vicariss van het bisdom Rome een volledig lichaam [skelet?] niet meer kan geleverd worden²⁴. Niet te verwonderen, Colomba van Sens werd volgens de legende op 31 december 274 onthoofd.

Volgens Brugidou heeft hij in Rome een deel van een been (bot) van de H. Colomba martelares (Foto 6) samen met insigne (stempel) gevonden. Zijn brief werd op 12 november verstuurd, dit is 5 dagen voor dat het hieronder besproken echtheidsverklaringsattest werd ondertekend. In dit attest wordt de H. Colomba als maagd - martelares beschreven. Zoals verder wordt vermeld heeft Brugidou bij zijn beschrijving van ondermeer de kledij zich beperkt tot de heilige martelaresen.

Bij een relikwie hoort een attest, ook echtheidsverklaring genoemd, dat kan gegeven worden door bisschoppen, abten en in het bijzonder door de kardinaal-vicariss van het bisdom Rome.

Foto 6. Verzilverd koperen ovale relikhouder (reliquesculatorium) met een stukje been van de H. Colomba. Het bot ligt in een koperen theca. Op de banderol staat: 'S Columbie Vir M' [maagd – martelares]. Het hier getoonde theca vervangt mogelijk het zilveren doosje dat in Rome werd gemaakt en is waarschijnlijk later in België in de hier getoonde relikhouder (verzilverd koper²⁵) geplaatst. De prachtige randversiering is mogelijk zilverdraadwerk (filigraan). Negentiende eeuw; afmetingen: 14,5 cm x 16 cm, inventarisnummer HK 611²⁵ (huidige bewaarplaats: H. Kruiskerk).

In het archief van pastoor Van Lieshout zijn twee attesten (echtheidsverklaringen) aanwezig. Het eerste (foto 7), gedateerd op 17 november 1886, werd afgeleverd door de diensten van vicaris generaal, kardinaal-bisschop en secretaris van de congregatie voor de Universele en Romeinse inquisitie [vanaf 1886] Lucidus [Lucido] Maria Parocchi (*1833 - †1903). Het 'authentiek' relikw was in een zilver ovale met kristalglas afgesloten doosje (*theca*) geplaatst. Er is geen sprake van de relikhouder. Het *theca* werd in een houten kistje samen met een grote speciaal gebouwde kist met het beeld van de H. Colomba naar Turnhout gestuurd (zie verder).

Foto 7: Attest (getuigbrief, certificaat, echtheidsverklaring) 17.11. 1886. Vertaling:
Aan elk en ieder die deze brief zal inzien verzekeren en bevestigen wij dat Wij, tot meerdere eer van de almachtige god en van de verering van zijn heiligen, de heilige stukken (*particulas*) van de beenderen van de heilige Columba V. M. [Virgo Martyris: maagd-martelares] erkend hebben, de welke wij uit de oorspronkelijke plaatsen/lichaamsdeel eerbiedig hebben samengebracht in een **ovale zilveren doos** voorzien van een kristalglas. Deze doos is goed gesloten met een zijden koord, getekend met ons zegel. Deze 'resten' hebben wij gegeven met de mogelijkheid om ze bij zich te houden, buiten de stad (Rome) te verzenden en te vertonen voor publieke aanbidding. Wij waarschuwen echter de gelovigen, in wiens handen deze heilige relikwie zal komen, dat het geenszins toegestaan is deze te verkopen noch enige handel ermee te drijven.
Ter bevestiging hiervan hebben wij de Bewaarder der Heilige relikwieën opdracht gegeven dit eigenhandig getekende getuigbrief bevestigd met ons zegel te verzenden (vertaling Jef Van den Bergh).
Uit de onderaan bijgeschreven tekst (slecht leesbaar) kan verondersteld worden dat het attest en relikwie op 13 april 1887 mogelijk ter goedkeuring (?) in Mechelen waren.

Uit de tweede , *echtheidsverklaring* (foto 8), gedateerd op 26 november 1890, blijkt dat het relik samen met het bovenvermelde attest naar Mechelen werd gebracht waar het nogmaals werd onderzocht en goedgekeurd. Als de beschrijving juist is dan is het zilveren *theca* vervangen door een koperen.

Foto 8. Attest (Certificaat) ondertekend op 26 november 1890 door de vicaris-generaal en de secretaris van het aartsbisdom Mechelen. Vertaling: "Bij deze maken we ontwijfelbaar geloof en bevestigen wij, dat Wij, op datum zoals onder, bij het voormeld heilig Tridentijns concilie erkend en goedgekeurd hebben de heilige relikwieën van de beenderen van de heilige Columba - maagd en martelares - die ons met de vereiste authenticiteit getoond werden [zie foto 7], en dewelke wij eerbiedig herplaatst en samengebracht hebben in een **koperen theca** met ovale vorm versierd met een binnenring in zilver en met kristalglas goed afgesloten en met rode zijden koord verpakt waaraan ons zegel, in Spaanse was gedrukt, bevestigd is. Ter ere van de almachtige god en zijn heiligen staan we de eer toe dat voormelde heilige relieken in dit bisdom ter openlijke verering door de gelovigen mogen getoond worden. Gegeven te Mechelen met het zegel en handtekening van onze vicaris-generaal tevens van onze secretaris, de 26e dag van november 1890" (vertaling Jef Van den Bergh).

‘Wassenbeeld’ van de H. Colomba van Sens

In dezelfde brief van 12 november 1886²⁴ schrijft A. Brugidou dat hij een prachtig ‘beeld’ van de H. Colomba heeft gevonden dat volledig aan de vraag beantwoordt. ‘Het hoofd met zijn grote wonde aan de hals, de handen en de voeten zijn van een ideale schoonheid men kan niets mooier dromen maar het is duur men vraagt 550 fr. (zie literatuur en noten Nr. 26. ‘De Latijnse munteenheden’). Door af te dingen heb ik het bekomen aan 450 fr.’

Brugidou schrijft verder dat er in Rome maar 1 kunstenaar -- Niccola Calabresi -- is die goed is in het maken van wasenbeelden. Ik vermoed dat deze specialist hoofd, hals, handen en voeten van de H. Martelares heeft gerestaureerd. Volgens de factuur²⁷ kostte deze restauratie € 300 en voor de vulling van de buste werd € 30 aangerekend.

Uit bovenstaande kan afgeleid worden dat alleen het hoofd, hals, handen en voeten uit was zijn gemaakt en dat er geen beenderen en andere relieken van de H. Colomba aanwezig zijn. Voor de kleding en het aankleden heeft Brugidou ook een handelaar in kerkornamenten gevonden die een specialist is in het aankleden van deze beelden²⁷.

Daarna behandelt hij de kleding voor een heilige martelares. Brugidou schrijft (vrij vertaald): ‘Gewoonlijk kleedt men deze beelden op volgende wijze: witte tuniek in zilverlamé [weefsel met zilverdraad], mantel in rode zijde met gouddraad gelamineerd [met gouddraad versierd]. Het beeld zal 1m. 60 meten’. Dit is dezelfde lengte als deze die op 14 april 1851 in Sens berekend werd op basis van de lengte van een dijbeen, scheenbeen en opperarmbeen aanwezig in het reliekschrijn van Sens². Gebruik makende van tabellen werd bepaald dat ‘Sainte Colombe’ 1,60 – 1,62 meter groot was.

Ter herinnering: Brugidou heeft deze brief geschreven voor hij het attest (foto 7) heeft ontvangen waarin de H. Colomba als maagd-martelares wordt beschreven. Voor wat de kledij betreft is dit geen probleem. Zoals hijzelf schrijft kan men voor een martelares en maagd-martelares dezelfde kledij gebruiken.

Terug naar de brief en facturen: een complete aankleding zou tussen de 350 fr. en 900fr. kosten. Volgens Brugidou zou Octavie Van Genechten best de duurste ‘outfit’ kiezen. Op de factuur van 14 maart 1887 wordt echter ‘slechts’ 500 fr. vermeld²⁷. Hoeveel hij aan de ‘specialist aankleding’ heeft moeten betalen wordt niet vermeld.

Ook de tombe werd in Rome gemaakt. Voor het hout, de kristallen vensters, het vergulden, het maken van het meubel en het oplegsel (‘applique’) vragen Luigi Anfossi e Figlio 400 € ²⁷. Dezelfde firma heeft ook de kist en de bovenvermelde kleine kist gemaakt waarin respectievelijk het beeld en de relikwie naar Turnhout werden verstuurd. Hiervoor werd 35€ gevraagd.

Op het vergulde oplegsel (‘applique’) staat in zwarte letters ‘S. Colmba. M’. Zoals al vermeld beschrijft Brugidou de H. Colomba als martelares. Deze informatie heeft Brugidou in een ‘Martelaars boek’ gevonden. In dit boek staan twee feestdagen nl. 17 september en 31 december. Op 31 december wordt de H. Colomba van Sens gevierd, 17 september is echter de feestdag van de H. Colomba van Córdoba (van Spanje) die in 853 werd onthoofd door de moslimheersers.

Na de opsomming van de kosten voegt Brugidou volgende zin toe: ‘Als uw middelen het toelaten zou ik aanraden voor het beste te kiezen. Voor 1500 fr. zult u de perfectie hebben. Minutieuze, solide verpakking is inbegrepen evenals verzending per expres[trein]’²⁴.

Vijftienhonderd frank was toen veel geld zeker als men de lonen bekijkt van de kantwerksters en arbeiders^{28,29}. In 1818 verdienden kantwerksters naargelang hun vaardigheden en de soort kant 0,09 tot 0,30 fr./dag. De wevers verdienden toen 0,30 tot

0,60 fr./dag (werkdagen van 10 tot 12 uur). In de jaren 1872 verdienden de kantwerksters meer per dag namelijk 0,50 tot 3,00 fr. In 1890 verdienden de werklieden in de papiernijverheid 1,00 tot 1,50 fr./dag²⁸. Zelfs bij een dagloon van 1,50 fr. verdiende men bij een 6 dagen-week maar 468 fr./jaar.

In zijn brief geeft hij juffrouw Van Genechten weinig tijd om te beslissen: 'De verkoper geeft me maar vijf dagen ... daarom vraag ik je, om deze mooie occasie niet te missen, uw antwoord per telegram te sturen'. Hij meldt ook dat een Amerikaanse ook geïnteresseerd is in 'het enige exemplaar dat bestaat'²⁴. Juffrouw Van Genechten moet snel gereageerd hebben; op 16 maart 1887 stuurt Brugidou een telegram naar 'Monsieur Van Genechten papetier Turnhout Belgique' met volgende tekst: 'Caisses parties aujourd'hui seulement cause déclaration douane tout va bien maintenant prendre instructions pour déballage au béguinage. Brugidou'³⁰. Negen dagen later (25 maart 1887) ontvangt 'Madame Vangenechten Béguinage Turnhout' volgende telegram uit Mouscron (Moeskroen) 'Recevons romme deux colis corps en cire et urne télégraphiez valeur pour déclaration en douane. Gondrand'³⁰.

Waarschijnlijk zullen het beeld en de relikwie van de H. Colomba na een treinreis van meer dan 1550 km eind maart 1887 in de Kapel van het H. Aanschijn aangekomen zijn. Het verhaal dat verteld werd door sommige leden van de familie Van Genechten klopt dus niet; begijn Octavie Van Genechten is niet het beeld en tombe met paard en koets in Rome gaan halen.

Foto 9. In de houten vergulde tombe met kristallen ruiten ligt het beeld van de heilige Colomba op een matras in hemelsblauw satijn versierd met borduursel en kant in gouddraad. Ook de fluwelen rode mantel is versierd met borduursel en kant in gouddraad. Op haar hoofd is een bloemenkrans geplaatst en in haar hand houdt ze de martelaarspalm. De wonde in haar hals verwijst naar de onthoofding. Op het vergulde oplegsel ('applique') staat in zwarte letters 'S. Colvmba. M'.

Nu weten we nog niet waarom juffrouw Van Genechten dit prachtige beeld in de kapel van het H. Aanschijn heeft laten plaatsen.

In een briefje (Mechelen 26.04.1887) ondertekend door J. Ketelban(?) en J.A. Mertens wordt toelating gegeven om in de '**Sacello privato Sanctae Columbae**' [private kapel van de H. Colomba] de Heilige Mis op te dragen. De aanwezigheid van de relikwie, de belangrijke plaats die het beeld van de heilige in de kapel inneemt, en de verwijzing naar de private kapel van de heilige Colomba laten toe te veronderstellen dat Colomba van Sens de patroonheilige is van de kapel van het H. Aanschijn.

Literatuur en noten zie pagina 29.

Herkomst foto's:

Bij de foto's die niet door de auteur genomen zijn wordt de fotograaf of de bron vermeld.

Dankwoord

Dank aan Stan Van den Bossche, zonder de authentieke documenten uit het archief van begijnhofpastoor G. Van Lieshout die Stan mij bezorgde had ik dit artikel niet kunnen schrijven. Ik dank Christian Raskin voor de gescande familiefoto en Bart Sas voor de digitale kopie van de kadastrale kaart nr. 30 (1850) en de hulp bij het doorzoeken van de verschillende registers. Dank aan Jeannine Corthals voor het vertalen van de Franse en Italiaanse documenten en het nalezen van het manuscript. Dank ook aan Jef Van den Bergh voor het vertalen van de Latijnse attesten. Ik dank Luk Vandamme en Christine Marynissen voor het zoeken naar en het vinden van de relikwie van de heilige Colomba.

Literatuur en noten Deel 1

1. Voor de geboorte-, huwelijks- en overlijdensdatums werden de online beschikbare bevolkings-, geboorte-, huwelijks- en overlijdensregisters gebruikt: Stadsarchief Turnhout (SAT), <https://genealogie.turnhout.be/Databank> en de stamboomgegevens van Patrice Vincent en Véronique Van Genechten: <https://gw.geneanet.org/vincentp?lang=nl&n=van+genechten>. Daarnaast werden authentieke documenten uit het archief van begijnhofpastoor Gust Van Lieshout (pastoor van 1987 tot 2008) gebruikt. De documenten werden mij door de neef van pastoor Van Lieshout, Stan Van den Bossche, bezorgd.
2. *Geschiedenis van de Turnhoutse drukkerijen Glénisson en Van Genechten 1835–1855*, Antoine Van Genechten, 1856: <http://historischedrukkerij.be>
3. Verschueren A.F.: *'T Godsdienstige & Maatschappelijk Turnhout. Overzicht der godsdienstige en sociale werken en onderwijsinrichtingen*, Eerste deel, Turnhout Boekdrukkerij Joseph Splichal, 1911, p. 21-26, Tweede deel (1911), p. 127-140, Anastatische herdruk, Stadsarchief Turnhout, 1997 (Deel I en II)
4. Document betreffende een gift (2000 BEF) van juffrouw Clémence Van Genechten aan de pastoor (en/of begijn Maria Verheyen) voor het vergoeden van de kosteres van de Kapel van het H. Aanschijn (02.11.1909), Inventaris van het begijnhof van Turnhout, inventarisnummer 203#202, Doosnummer GR 576 A 056/7
5. Het gebruik van huisnummers werd omstreeks 1800 voorgeschreven door de napoleontische regering. Blijkbaar werd dit op het begijnhof van Turnhout veel later toegepast.

6. Vanden Bossche H.: *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, vzw De Vrienden van het Begijnhof/Brepols Publishers, Turnhout, 2013 (2de druk, 2019), pp. 124, 125, 127-130, 154
7. Van Gorp J.: *Begijnenfamilies op het Catharina hof*, niet gepubliceerd; *Begijnen vanaf 1600: geprofest-overleden-uitgetreden*, niet gepubliceerd
8. 'Kontrakt Kapel H. Aanschijn. Tussen de Kommissie der Burgerlijke Godshuizen der Stad Turnhout en de Geestelijke Overheid van het Begijnhof van Turnhout', Uit de nalatenschap van begijnhofpastoor Gust Van Lieshout (pastoor van 1987 tot 2008).
9. Jansen J.: *Het kunstpatrimonium van het begijnhof van Turnhout*, Ministerie van Onderwijs, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, 1988, pp. 17, 29.
10. *De Kempenaar*, zaterdag 14.05.1887 (Bijvoegsel nr. 19), p. 7, www.kempensekranten.be
11. Jansen J.E.: *Turnhout in het verleden en het heden*, 2de deel, p. 81, Bijlagen: Naamrollen der geestelijken, p. 198, Turnhout, Boekdrukkerij Splichal, 1905.
12. Agentschap Onroerend Erfgoed:
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/122152> (2014)
13. *Kerk begijnhof [en kapel] Turnhout. Torenklokken*, SAT Begijnhof inventarisnummer 203#053, Doosnummer 723, map 'Begijnhof Turnhout 053'
14. *Het Evangelie van Nicodemus* is een van de Apocriefen van het Nieuwe Testament. Het geschrift bestaat uit twee delen, namelijk de *Acta Pilati* (Handelingen van Pilatus) en de *Descensus Christi ad Infernos* (Hellevaart van Christus), Nieuw Apostolisch Bijbel Verbond:
<https://web.archive.org/web/20140811121624/http://www.nieuw-apostolisch-bijbelverbond.org/evangelie-van-nicodemus>
15. Claes J., Claes A., Vincke K.: *Sanctus Meer dan 500 heiligen herkennen*, Davidsfonds, Leuven, 2002, pp. 24, 56
16. Peeters M-P.: *Theresia van Avila op het begijnhof van Turnhout*, Begijnhofkrant 39, 2013, p. 12-14
17. Nadat het Heilige-Geesthuis afgebroken was en op de vrijgekomen grond door de C.O.O. in 1911-1912 drie huizen werden gebouwd (de nummers 3, 4 en 5)³, veranderde het huisnummer van 40 naar 42. Volgens het bevolkingsregister (periode 1931–1947, p. 5446) woonden de begijnen Maria, Anna Catharina en Cornelia Verheyen tot aan hun overlijden in een huis met als huisnummer 45. Het zou kunnen dat dit nog steeds het huis van wijlen Octavie Van Genechten is (nu nr. 44), maar het kan ook het aanpalende novicehuis Sint-Jozef geweest zijn (?).
18. Van Gael F.: *De socialistische arbeidsbeweging*, In: H. de Kok & E. van Autenboer, *Turnhout groeit van een stad*, Culturele Raad Turnhout, 1983, p. 304
19. Brief van Petrus Lambertus Goossens, *Pontificalis Domus Præsul, Dei et Apostolicæ sedis Gratia Archiepiscopus Mechliniensis. Primas Belgii*, Datum: *Mechlinie 19 Aprilis 1887*, Nalatenschap van Gust Van Lieshout, SAT. Vertaling van brief: zie ref. 20.
20. *Broederschap van het Heilig Aanschijn van Onzen Heer Jesus-Christus, wettiglijk opgericht in de kerk van het Begijnhof te Turnhout*, gedrukt te Turnhout, Etabl. Ant. Van Genechten (1887-), (inventaris/catalogus²¹ B1860, www.vriendenbegijnhof.be, webpagina 'Artikels' 1.3). Dit boekje bevat de vertaling van de brief van Petrus Lambertus Goossens, aartsbisschop van Mechelen, primaat van België, statuten, aflaten, beloften, maandelijkse vergadering: litanie van het H. Aanschijn, 'akt van eerboet' en psalm 50 (51). Brief van aartsbisschop Petrus Lambertus Goossens (24 maart 1899) in verband met het overbrengen van de broederschap van de H. Kruiskerk naar de kapel van het H. Aanschijn. Met handtekening van F. Vanolmen.

21. Vanden Bossche H.: *Inventaris/Catalogus van de Boekencollectie, Muziekcollectie: handschriften en drukken en Lofdichten van het begijnhof te Turnhout*, 'Herkomstonderzoek' Eigendomsmerken, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw, 2015-2019, augustus 2019, www.vriendenbegijnhof.be, webpagina 'Artikels' 1.3.
22. Brief van P. Janvier (21 juli 1887): de schrijver van deze brief is M. L'Abbé Pierre-Désiré Janvier, Doyen du chapitre de l'Église métropolitaine de Tours, Directeur de l'œuvre de la Sainte-Face, Oratoire de la Sainte-Face, Maison de M. Dupont, Tours. Het briefje was gericht aan: 'Monsieur et vénéré confrère'. Het werd bewaard in een envelop, verstuurd op 29 augustus 1887 (poststempel Tours) en in Turnhout aangekomen op 30 augustus 1887 (poststempel Turnhout; de post werkte toen zeer snel).
23. Brief van 12 januari 18(?)6, gestuurd naar Madame [Van Genechten] door A. Brugidou, directeur van het Bureau de l'œuvre adoration réparatrice des nations catholiques représentées à Rome, Nalatenschap van Gust Van Lieshout, SAT.
24. Peeters M-P., Van Gorp J.: *Inventaris kerk H. Kruis en kapel H. Aanschijn, begijnhof*, De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout, 2008, SAT.
25. Brief van vicaris-generaal Bogaerts (Mechelen 25.10.1889), Nalatenschap van Gust Van Lieshout, SAT.
26. Brief van Petrus Lambertus Goossens, *Pontificalis Domus Præsul, Dei et Apostolicæ sedis Gratia Archiepiscopus Mechliniensis. Primas Belgii*, Datum: Mechlinie 29 september 1899, Ondertekend door secretaris F. Van Ohners, Nalatenschap van Gust Van Lieshout, SAT.
27. Van Miert A.J. (1923): *Het Begijnhof van Turnhout*, Anastatische herdruk, Stadsarchief Turnhout, 2002, pp. 72, 73
28. Op een niet-officieel document (26.04.1887) wordt toelating gegeven om in de kapel van het H. Aanschijn de Heilige Mis op te dragen. Dit bericht is ondertekend door J. Ketelban en J.A. Mertens, Nalatenschap van Gust Van Lieshout, SAT. Vraag aan 'Monsieur le Curé' wanneer men H. Misvieringen wil (19.7.1889). Nota op 30 november 1894, toegevoegd aan een brief van 25 september 1889, ondertekend door Bogaerts en Mertens. Daarnaast is er een nota van 30 november 1894, ondertekend door de kardinaal aartsbisschop van Mechelen, omtrent de misvieringen in de kapel.
29. Briefje van pastoor Raeymaeckers (9.10.1908), antwoord op 10.10.1908, bijgeschreven door vicaris-generaal Lauwerys, Nalatenschap Gust Van Lieshout, SAT.
30. Frickel E.: *Het begijnhof van Turnhout*, De Autotoerist 47, 1967, p. 553-557

Literatuur en noten

Deel 2

1. Het archief komt uit de nalatenschap van begijnhofpastoor G. Van Lieshout (pastoor van 1987 tot 2008). De documenten werden mij door de neef van pastoor Van Lieshout, Stan Van den Bossche, bezorgd. Het archief zal overgedragen worden aan het Stadsarchief Turnhout.
2. Brullée L. *Histoire de l'Abbaye Royale de Sainte-Colombe-Lez-Sens. Précédée de la Vie de Sainte Colombe Vierge et Martyre du pays Sénonais dont elle est patronne*. Librairie de Ch. Duchemin, imprimeur, 1852, pp. 2, 3, 5, 11, 22, 28, 157, 250-251, 259-261, 247, 276
<https://archive.org/details/histoiredelabba00brulgoog/page/n290/mode/2up>
3. Klimczak N. *Saint, Witch or Both? The Strange Case of St Columba of Sens*. Ancient Origins Reconstruction the story of humanity's past. 29 September 2016, Dublin, Ireland.

- <https://www.ancient-origins.net/history-famous-people/saint-witch-or-both-strange-case-st-columba-sens-006735>.
4. *Archidiocèse de Sens-Auxerre*. https://fr.wikipedia.org/wiki/Archidioc%C3%A8se_de_Sens-Auxerre
 5. Hurley P. *Aurelian*. Ancient History Encyclopedia. 20 March 2011. <https://www.ancient.eu/Aurelian>
 6. Haywood J. in samenwerking met Catchpole B. Hall S. Barratt E. *Atlas van de wereldgeschiedenis*. Uitgeverij Uniepers Abcoude, Davidsfonds, Leuven, 2001, 2.15.
 7. Winzer F. (auteur), Bauwens R. (vertaler en bewerker) *Wereldgeschiedenis*. Nederlandse uitgave: N.V. Desclée De Brouwer, Brugge 1978, p. 36, 67, 68.
 8. <https://www.heiligen.net/heiligen/12/31/12-31-0273-columba.php>
 9. Noyoux V. *Sens: les incontournables d'une ville aux portes de la Bourgogne*. Détours en France, n° 219, publié le 19/12/2019.
 10. *Vierge et martyre à Sens, †274. (extraits de l'homélie, pèlerinage 2013 à sainte Colombe de Sens)* <https://nominis.cef.fr/contenus/saint/336/Sainte-Colombe.html>
 11. Abbé Th. Durant, *Sainte Colombe. Troisième siècle*. Source: Les Saints de chez nous, Auxerre, 1941. <https://www.yonne.catholique.fr/diocese-de-sens-auxerre/carte-didentite-du-diocese/histoire-du-diocese/personnages-du-dioceses/sainte-colombe>
 12. Sint-Colombakerk, Deerlijk. <http://www.erfgoedzuidwest.be/content/sint-colombakerk-deerlijk>
 13. Père Pascal Bégin *Saint Denis les Sens Chapelle Ste Colombe les Sens*. Accueil des Paroisses catholiques du Sénonais, Sens, 2017.
 14. *Histoire de Sens Ville D'Yonne*. Les lieux de culte et édifices religieux de Saint-Denis-lès-Sens dédiés à Sainte Colombe. **Chronologie**. 2013. <http://www.histoire-sens-senonais-yonne.com>.
 15. Mauss K. *Köln - St. Kolumba* <https://www.myheimat.de/koeln/kultur/koeln-st-kolumba-pfingstgottesdienst-2020-d3171914.html>
 16. Toen Keulen in 1943 werd gebombardeerd, werd de gotische kerk bijna volledig verwoest. In het puin werd een bijna intact laatgotisch beeld van de Maagd Maria met een kindje Jezus in haar armen ontdekt. Het is dit beeld dat nu boven het altaar van de St. Kolumbakapel staat.
 17. *Remains of the Santa Colomba Cathedral* www.riminiromana.it/en/places/remains-of-the-santa-colomba-cathedral (Rimini)
 18. Mattheis S. *Was aber hat die Colomba di Sens mit Bari zu tun und wie kam sie hierher? Ambiente Mediterran. Tips Kunst und Kultur, 5 juni 2019*.
 19. *Histoire de Sens Ville D'Yonne*. Les lieux de culte et édifices religieux de Saint-Denis-lès-Sens dédiés à Sainte Colombe. **Chronologie**. 2013. <http://www.histoire-sens-senonais-yonne.com/pages/histoire-de-sens-et-du-senonais>. <https://www.yonne.catholique.fr/sens-et-environs/vie-paroissiale/actualite-paroissiale/pelerinage-a-sainte-colombe>
 20. Schirone S., Milella I. *Bari, Santa Colomba : una cappella sconosciuta e una misteriosa salma*. Barinedita; 2 maart, 2015. <https://www.barinedita.it> zie ook video: [\(Vedi video\)](#)
 21. *Pèlerinage à Sainte - Colombe*. <https://www.yonne.catholique.fr/sens-et-environs/vie-paroissiale/actualite-paroissiale/pelerinage-sainte-colombe>
 22. Sint Columba retabel <https://www.wikiwand.com/nl/Sint-Columbaretabel>
 23. <https://openchurches.eu/nl/gebouwen/sainte-colombe-doische> (Soulme)
 24. Brief van A. Brugidou, directeur van het 'Bureau de l'œuvre adoration réparatrice des nations catholiques représentées à Rome' aan 'Très honorée Madame' (begijn Octavie Van Genechten), Rome 12 novembre, 1886.
 25. Peeters M.-P. i.s.m. Van Gorp J. *Inventaris kerk H. Kruis en kapel H. Aanschijn, Begijnhof Turnhout*. De Vrienden van het Begijnhof van Turnhout vzw, 2009, H.K. 611, H.A. 036.
 26. België, Frankrijk, Italië en Zwitserland behoorden van 1866 tot 1926 tot de 'Latijnse munteenheid'. De munteenheid was toen de frank (fr.). De Italiaanse lire (€), de Belgische, Franse en Zwitserse frank hadden althans in de beginfase dezelfde waarde. https://www.egmp-vzw.be/Pdf/jaarboeken/1983%20-%201989/JEGMP_1985_13.pdf

27. Facturen

- Niccola Calabresi, Piazza della Minerva 77-78 Roma. H. martelares: hoofd, hals, handen en voeten in was en vulling voor de buste (romp): £ 330 (30 maart 1887).
- Angelo Tanfani E Figli. S. Luigi de Francesi 33 Roma. Kleding, matras: £ 500 (14 maart 1887).
- Luigi Anfossi e Figlio Via del Clementino 104 Roma. de houten vergulde tombe met kristallen ruiten, het vergulde oplegsel met inscriptie van 'S. Columba M', kleine en grote houten kist: £ 435 (12 maart 1887).

28. Vanden Bossche H. *Begijnen, begijnhoven en het begijnhof van Turnhout*, vzw De Vrienden van het Begijnhof/Brepols Publishers, Turnhout, 2013 (2de druk 2019), p. 69.

29. Van Gael F. *De socialistische arbeidsbeweging*. In: H. de Kok & E. van Autenboer, Turnhout groeit van een stad. Turnhout, 1983, p. 304.

30. Télégramme Déposé à/Aangeboden te Rome Le/Den 16/3/87 à/ten 4.30. N°739. In Turnhout bijgeschreven nota: ... reçu à Turnhout à 5 heure.

Télégramme Déposé à/Aangeboden te Mouscron Le/Den 25/3/87 à/ten 10.2. Ontvangen Turnhout ten 10h36.